

הרב איתאל אמיתי

כתיבת יִשְׁרוֹן במקרא, ובאבני החושן*

א. יִשְׁרוֹן ופירושו במקרא

ב. יִשְׁרוֹן באבני החושן

א. יִשְׁרוֹן ופירושו במקרא

בשלושה מקומות בתורה, כולם בסוף ספר דברים, נזכרת המילה יִשְׁרוֹן:

”וַיִּשְׁמַע יִשְׁרוֹן וַיִּבְכְּ עַתָּה עֲבִיתָ כְּשִׁיתָ וַיִּטֹּשׂ אֱלֹהֵי עֲשָׂהוּ וַיִּנְבֵּל צוּר יִשְׁעָתוֹ”
(דברים ל”ב, טו)

”וַיִּהְיֶה בִישְׁרוֹן מֶלֶךְ בְּהַתְּאַסֵּף רְאִשֵׁי עַם יִחַד שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל”
(שם ל”ג, ה)

”אֵין כָּאֵל יִשְׁרוֹן רֹכֵב שָׁמַיִם בְּעֶזְרָךְ וּבְגִאֲוָתוֹ שְׁחָקִים”
(שם ל”ג, כו).

בתרגומי אוונקלוס ו'יונתן' על אתר, תחת יִשְׁרוֹן מופיע "ישראל". תרגום זה עולה בקנה אחד עם האזכור היחיד שיש ליִשְׁרוֹן בנביא, שבו ישנה הקבלה ברורה בין ישראל ליִשְׁרוֹן:

”וְעַתָּה שָׁמַע יַעֲקֹב עֲבָדֵי יִשְׂרָאֵל בְּחַרְתִּי בּוֹ, כִּי אָמַר ה' עֲשֶׂךָ וְלִצְרָךְ מִכָּטָן יִצְרָךְ אֵל תִּירָא עֲבָדֵי יַעֲקֹב וַיִּשְׁרוּן בְּחַרְתִּי בּוֹ”
(ישעיהו מ”ד, א-ב)

בין אם מתייחס השם יִשְׁרוֹן ישירות לעם ישראל, כפי שעולה מהקשרם של הפסוקים בתורה, ובין אם נפרשו כשם נוסף של יַעֲקֹב אבינו, כפי שאפשר לפרש בפסוק בישיעיהו,¹ למעשה משמש השם ככינוי נוסף לעם ישראל.²

* נלמד והועלה על הכתב לרגל מלאת שלוש שנים לבננו יקירנו שיחי' מנחם יִשְׁרוֹן נ"י, ביום כ"א תמוז התשס"ט, שנזכה בימיו ובימינו לראות כהן גדול, מרובה בגדים, בעבודתו - ועל לבו אבני החושן וחקוקים בהן שבטי יִשְׁרוֹן.

1 יעוין בפירושו של ראב"ע שם, אולם רד"ק, שהביא את דברי ראב"ע, הבין שאף שם כוונת הנביא היא לעם ישראל.

2 המהרש"א בחידושי אגדות ביומא עג ע"ב ד"ה "הא לא כתיב" כתב: "אבל יִשְׁרוֹן הוא שם המקום, כדפירש רש"י בחומש", וכבר נתקשה בדבריו ר' ישעיה פיק-ברלין בהגותו אוצר בלום

בדברי הראשונים מפרשי המקרא מצאנו שלושה אופנים לפרש את משמעותו של שם זה:

רבנו סעדיה גאון, בפירושו לספר דברים (ל"ב, טו), פירש את משמעות השם מלשון אושר.

ראב"ע, בפירושו לתורה (דברים ל"ב, טו), וכן רד"ק בפירושו לישעיהו (מ"ד, ב), פירשו מילה זאת מלשון ישרות,³ מן השורש יש"ר.

פירוש נוסף שהובא על ידי ראב"ע שם, וכן פירשו רבנו בחיי (דברים ל"ב, טו) ור' עובדיה ספורנו (שם), הוא מלשון שור, ראייה.

באשר לסיומת זון, גם אם לא ניתן לקבוע בוודאות את משמעותה, הרי שמצאנו כמותה בשמות אחרים במקרא, כזבולון וידותון. אמנם, בכתיבתם של שלושת השמות הללו מצאנו הבדלים. בעוד שישרון מופיע באופן אחיד בכל ארבעת המקומות שבהם הוא מוזכר, בהצמדת ה"ר' ל"ש' ובהפסקת ו' בין ה"ר' ל"ן', הרי שבשני השמות האחרים הכתיב איננו אחיד. בזבולון לפעמים הכתיב הוא זבולון, לפעמים זבולן ולפעמים זבולון;⁴ ובידותון הכתיב הוא לפעמים ידותון, ולפעמים ידותון.⁵

ב. ישרון באבני החושן

הגמרא בסוף פרק שביעי במסכת יומא (עג ע"ב) מתארת את האופן שבו נעשתה השאלה באורים ותומים, ושואלת כיצד הייתה מתקבלת התשובה. תשובות האמוראים שם הן: "ר' יוחנן אומר בולטות, ריש לקיש אומר מצטרפות".

הנדפסות בגיליון העין יעקב, ובחיבורו יש סדר למשנה, הנדפס בסוף המשניות, על המשנה האחרונה בפרק ז במסכת יומא, ואף פנה אל בעל נודע ביהודה שיתרץ לו את תמיהתו על המהרש"א. יעוין בנו"ב או"ח תנינא סי' קכו. ויעוין עוד בזה בשו"ת משנה שכיר ח"ב (הוצאת מכון י"ם) סי' יז.

3 כבדרך אגב כתב כן גם הרמב"ן בפירושו לספר דברים פרק ב' פס' י'.

4 לפי תנ"ך קורן ברוב המקומות הכתיב הוא זבולן; במקומות הבאים זבולון: בראשית ל', כ; ל"ה, כג; מ"ו, יד; יהושע י"ט, כז, לד; שופטים ד', ו; ה', יח; ו', לה; ישעיה ח', כג; תהלים ס"ח, כח; דברי הימים א' ב', א; ו', מח, סב; י"ב, לד, מא; דברי הימים ב' ל', ייא, יח; ובמקום אחד, שופטים א', ל – זבולון. לפי תנ"ך ברויאר גם במקור האחרון הכתיב הוא זבולון.

5 ברוב המקומות הכתיב הוא ידותון. ובשני מקומות בלבד, שניהם בספר דברי הימים ב', ידותון: ה', יב; ל"ה, טו.

כתיבת ישרון במקרא ובאבני החושן

ומפרש רש"י (בד"ה בולטות): "האותיות בולטות כגון עי"ן משמעון למ"ד מלוי ה"א מיהודה לומר "עלה" וכל אחת אינה זזה ממקומה אלא בולטת במקומה והוא מצרפן".

הכהן הגדול היה נושא על לבו את אבני החושן, ובאבנים היו חקוקים שמות שנים עשר השבטים. על כל אבן היה חקוק שם אחד משמות השבטים, כמו שמתואר בתורה: "וְעָשִׂיתָ חֹשֶׁן מְשֻׁפֵּט... וּמְלֵאֲתָ בּוֹ מְלֵאֲתָ אֶבֶן אֲרָבָעָה טוּרִים... וְהָאֲבָנִים תִּהְיֶינָה עַל שְׁמֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שְׁתֵּים עָשָׂרָה עַל שְׁמֹתֵם פְּתוּחֵי חוֹתָם אִישׁ עַל שְׁמוֹ תִּהְיֶינָה לְשָׁנֵי עֶשֶׂר שֶׁבֶט (שמות כ"ח, טו"א). ובסיומה של הפרשה נאמר: "וְנִשָּׂא אֶהָרֶן אֶת שְׁמֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּחֹשֶׁן הַמְּשֻׁפֵּט עַל לְבוֹ בְּבָאוּ אֶל הַקֹּדֶשׁ לְזָכְרוֹן לְפָנַי ה' תִּמְיֵד" (שם כ"ח, כט). נמצא שבאמצעות שמות השבטים החקוקים על אבני החושן הייתה מתקבלת התשובה. בהמשך מביאה הגמרא שם:

"והא לא כתיב בהו צד"י? אמר רב שמואל בר יצחק: אברהם יצחק ויעקב כתיב שם. והא לא כתיב טי"ת, אמר רב אחא בר יעקב: שבטי ישרון כתיב שם".

כלומר, לצורך השלמת כ"ב אותיות האלף-בית, על מנת שיתאפשר מענה שלם על ידי האורים והתומים, נוספו לאבני החושן שמותיהם של שלושת האבות והמילים "שבטי ישרון"⁶.

הראשונים⁷ נחלקו באופן כתיבתם של המילים הנוספות על החושן. הרמב"ם בפרק ט' מהלכות כלי המקדש כתב (הלכה ז'):

"ומפתח על האבנים שמות השבטים כתולדותם ונמצא כותב על האודם ראובן ועל ישפה בנימין, וכותב בתחילה למעלה מראובן "אברהם יצחק ויעקב", וכותב למטה מבנימין "שבטי י-ה"⁸, כדי שיהיו כל האותיות מצויות שם".

6 המבי"ט בקרית ספר על הרמב"ם, בהלכה המובאת להלן, כתב שמדאורייתא המצווה היא לחקוק רק את שמות י"ב השבטים ואת האותיות ח', ט', צ' ו-ק', והוספת שמות האבות ו"שבטי" וכו' היא מדרבנן. ובדומה לזה כתב המנחת חינוך במצווה צ"ט – לבישת בגדי הכהנים, סוף אות ג', שרק חקיקת שמות השבטים מעכבת את קיום המצווה של לבישת האפוד אך לא שמות האבות ו"שבטי" וכו'.

7 בשו"ת הגאונים מהדורת הרכבי ס' ד' מופיעה שיטה מיוחדת בכתיבת שמות השבטים על אבני החושן. אין התייחסות אליה בגוף המאמר, שכן מטרתו לברר את אופן כתיבת השם ישרון, ומשיטה זו לא ניתן ללמוד על כך.

בספרים שונים ציינו כי מיקום ההוספות - שמות האבות למעלה משמות השבטים והתיבות "שבטי" וכו' מתחת לשמותם - מופיע כדברי הרמב"ם במדרש רבה בסוף פרשת תצווה, וזהו כנראה מקורו.

אולם, ישנם חבל ראשונים שמתארים את אופן כתיבת שמות האבות והמילים "שבטי ישרון" על החושן באופן שונה מזה של הרמב"ם. לשיטתם, הוספת שמות האבות ו"שבטי ישרון" אמורה להשלים סך של ע"ב אותיות על אבני החושן, כך שעל כל אחת מ"ב אבני החושן יהיו חקוקות בדיוק שש אותיות. כיצד נעשה הדבר? לשמות השבטים שלא עלו על שש אותיות, נוספו תמיד אות או יותר שישלימו לשש. כך, לאבן הראשונה שהיה חקוק עליה "ראובן" נוספה האות א' משמו של אברהם. לאבן השנייה, שנחקק עליה "שמעון", נוספה האות ב'. לשלישית, אבנו של לוי, נוספו האותיות רה"ם, וכך נחקק השם אברהם על פני שלוש אבני החושן הראשונות. באותו אופן הושלמו שמות יצחק ויעקב והמילים "שבטי ישרון". על האבן האחרונה, אבנו של בנימין, לא נוספו אותיות לפי שיטה זו, כיוון שהוא נכתב מלא, בשש אותיות, ולא היה צורך להוסיף עליהן.

בדרך זו הלכו פרשני התורה הידועים רבנו בחיי (שמות כ"ח, טו), ר' חזקיה - החזקוני (שם כ"ח, כא), ר"י אברבנאל,⁸ ורבנו יעקב בן הרא"ש בעל הטורים ברמזיו (שמות כ"ח, טו). בדורותינו, לאחר שנדפסו כמה כתבי יד של פירושי רבותינו

8 נושאי כלי הרמב"ם עמדו במקום על הנוסח "שבטי י"ה" שהוא שלא כגמרא ביומא שהובאה לעיל, וגם לא כירושלמי (סוף פרק ז' ביומא), שבו נכתב: "כל אלה שבטי ישראל". הרדב"ז כתב שאפשר שכן הייתה גרסת הרמב"ם בגמרתנו, וכן כתב גם המרכבת המשנה במהדורה תנינא, מרן החפץ חיים בעין משפט על ליקוטי הלכות על יומא באות מ', ערוך השלחן העתיד הל' כלי המקדש סי' ל' אות טו, והר"י קאפח בביאורו על הרמב"ם בהלכה זו. ומ"מ אין זה מעניינו של מאמרנו, שמתמקד בכתיבת השם ישרון באבני החושן. לשיטת הרמב"ם לא היה כתוב שם זה באבני החושן, ודבריו הובאו רק לשם השוואה לשיטת הראשונים החולקת באשר למיקום התיבות הנוספות לשמות השבטים על אבני החושן, שתובא בסמוך.

9 בפירושו לפרשת תצווה (סוף עמ' רעד במהדורות האברבנאל המצויות). ויש להעיר שבדברי הר"י אברבנאל נמצאת לכאורה סתירה, שכן בתיאור מעשה החושן הוא נוקט כשיטת הרמב"ם שמות האבות היו כתובים למעלה משמות השבטים והמילים "שבטי ישרון" היו כתובות תחתיהם, ובהמשך הוא מתאר את חלוקת האותיות של האבות ושל "שבטי ישרון" כשיטת הראשונים החולקת.

כתיבת ישרון במקרא ובאבני החושן

הראשונים, נודע לנו שבשיטה זו הולכים גם רבנו יהודה החסיד,¹⁰ ר' אלעזר בעל הרוקח ורבנו אפרים ב"ר שמשון בפירושיהם לתורה (שמות כ"ח, כ).¹¹ על אף שמנינו את רשימת הראשונים הנ"ל כחידא מחתא כבעלי אותה השיטה, למעשה יש לחלקם לשתי קבוצות, וכפי שיתבאר.

לפי סדר חלוקת תוספת האותיות של אברהם יצחק ויעקב והמילים "שבטי ישרון" לשיטות הראשונים האמורות,¹² נחקה המילה "שבטי" באבנו של גד,¹³ ונתרו שתי האבנים של אשר ויוסף לצורך חקיקת המילה "ישרון" (שהרי באבנו של בנימין לא נוספה אות, כאמור). ובזה מצאנו שנחלקו הראשונים הנ"ל. לפי רבנו בחיי והחזקוני¹⁴ חלוקת המילה ישרון התבצעה באופן זה: אשר – ישר, יוסף – ון; ואילו

---

10 דברי ר"י החסיד מובאים משמו בכת"י ספר צורת החושן ונדפסו הן בספר פירושי התורה לר"י החסיד בפרשת תצווה והן בספר תוספות השלם – אוצר פירושי בעלי התוספות על התורה כרך ט', פרשיות תרומה-תצווה, עמ' קפא.

11 רבנו אפרים ב"ר שמשון היה בן דורו של ר' אלעזר בעל הרוקח. יש להבדיל בינו לבין רבנו אפרים (ב"ר יעקב) מבונא, בן דורו של הראב"ה שקדם לו, וכן בינו לבין רבנו אפרים (ב"ר יצחק) מרגנשבורג, בן דורו של רבנו תם, שקדם לשניהם. אמנם, שלושתם נמנו על בית מדרשם של בעלי התוספות.

12 סדר האבנים לדבריהם היה כסדר תולדות השבטים לפי אמהותיהם – תחילה בני לאה: ראובן, שמעון, לוי, יהודה, יששכר וזבולון; לאחריהם בני השפחות לפי סדר הולדתם: דן, נפתלי, גד ואשר; ולבסוף בני רחל: יוסף ובנימין. ישנה בראשונים שיטה לפיה סדר האבנים היה כסדר הולדת השבטים שלא לפי החלוקה לאמהותיהם, ואז הוקדמו בני השפחות ליששכר וזבולון. ישנה גם שיטת הגאונים שהזכרה לעיל בהערה 7, לפיה סדר האבנים היה כפי חלוקת הדגלים במדבר. יעוין בכל זה באנציקלופדיה תלמודית כרך א' ערך "אבני חושן ואפוד", עמ' מג, ציונים 7-1. ויש להעיר שמקצת מהפרטים בערך זה נכתבו לכאורה שלא בדקדוק, כגון בהמשך שם בד"ה "ומלבד זה" בהסבר אופן חלוקת האותיות על פני אבני החושן לפי שיטת רבנו בחיי, החזקוני ובעל הטורים בכתיבת "שבטי ישראל", כשיטת הירושלמי ביומא שהזכרה לעיל, אף שלעת עתה לא מצאתי מי מהם שיזכיר "ישראל" תחת "ישרון". ויעוין בהערה 15.

13 באופן הבא: ראובן – א, שמעון – ב, לוי – רהם, יהודה – י, יששכר – צ, זבולון – ח, דן – ק יעק, נפתלי – ב, גד – שבטי.

14 בדברי האברבנאל אין התייחסות לאופן חלוקת השם ישרון כיוון שהוא מפרט רק את חלוקת השם אברהם על פני אבני החושן ואינו ממשיך בהסבר הדברים.

לפי ר"י החסיד, בעל הרוקח, רבנו אפרים ובעל הטורים, התבצעה החלוקה כך: אשר – ישו, יוסף – רן.¹⁵

לפי דברינו לעיל יקשה על השיטה האחרונה, מדוע לא נעשתה חלוקת המילה כפי כתיבתה בתורה.¹⁶ ויש להוסיף כי בכגון דא קשה לבטל במחי יד את החלוקה האמורה, ולומר כי נפלה טעות מעתיקים, שנשתרשה בהעתקת הטעות מן המקור הראשון לבאים אחריו, כפי שאפשר היה לכאורה לומר. אדרבה, החזרה על שני הסגנונות באופן עקבי אצל ראשונים שונים מראה כי ישנה התפצלות של שתי שיטות בנושא האמור.¹⁷

15 רוב מהדירי פירושי הראשונים הנ"ל לא עמדו על הבדל דק זה, וציינו בהערותיהם כי שיטתו של מפרש פלוני תואמת את שיטת מפרש אלמוני, וזאת, כאמור, שלא בדקדוק. אף ששיטתם זהה לעניין אופן חקיקת האותיות על פני אבני החושן, שלא כשיטת הרמב"ם שהובאה, הרי שלעניין חלוקת המילה ישרון נחלקו, ויעוין בהערה הבאה. כמו כן תמוה שבאנציקלופדיה התלמודית בערך "אבני חושן ואפוד" נקטו כשיטת בעל הטורים באופן כתיבת השם, דהיינו ישורן, על אף שבעת כתיבת הדברים טרם נודעו פירושיהם של ר' יהודה החסיד, בעל הרוקח ורבנו אפרים על התורה, ושיטתו הייתה אפוא שיטת יחיד.

16 וכבר הקשה כן הרב יעקב קופל רייניץ, מהדיר רמזיו של בעל הטורים על התורה (בהערה 26 בעמ' רלו במהדורתו), והוא היחיד מבין מהדירי ספרי הראשונים הנ"ל שעמד על ההבדל בין שיטות ראשונים אלו. אמנם, הראיה שרצה להביא שם לגרסת ראשונים זו מגרסת הילקוט שמעוני (חלק א' רמז תשעו, פרשת פינחס) שנדפס בו "ישורן", נדמה שאינה ראייה, ובילקוט שמעוני מהדורת הרב אהרן היימן (הוצאת מוסד הרב קוק) הגירסה היא "ישורון", וכמו שמופיע בדפוסי הגמ' ביומא, ובדפוסי המדרש רבה שהובאו. ככלל, אין להביא ראייה בעניינים כעין אלו מאופן הכתיבה השוטף המופיע בספרים, וכל הדברים שבגוף מאמרנו בנויים דווקא על מקומות שבהם רואים אנו שכוונת המחברים הייתה לדקדק בפרטים הנידונים, כעין הנידון במאמרנו.

17 ובזהירות ניתן היה לומר כאן כי השיטה האחרונה היא שיטת "חסידי אשכנז" (עליה נמנים ר' יהודה החסיד, בעל הרוקח ור' אפרים, שישנן הקבלות רבות בין פירושו לפירושי בעל הרוקח, ובעקבותיהם הלך אף בעל הטורים, שרעיונות רבים מרמזיו מקורם בפירושו הנ"ל של בעל הרוקח על התורה, וכבר העיר על כך ר"ח קנייבסקי שליט"א במבואו לפירוש זה, שהוא ההדירו), ולעומתה ישנה השיטה החולקת שמייצגיה הם רבנו בחיי שהיה מחכמי ספרד, והחזקוני, שנמנה על בעלי התוספות אך לא ידוע שנמנה על חסידי אשכנז. אך מכל מקום אין בחלוקה זו של הראשונים לבתי מדרשותיהם בכדי לתרץ את הקושיה שהעלינו בגוף המאמר, וצ"ע.